

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 καὶ οἱ ἰδεολογικὲς ζυμώσεις τοῦ Γένους*

Βλασίου Ἰω. Φειδᾶ**

1. Τὸ ὄραμα τῶν ἀγωνιστῶν τῆς Ἐπαναστάσεως

Ἡ Ἐθνεγερσία τοῦ 1821 συνδέθηκε ἄρρηκτα μὲ τὴν προσδοκία γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς ἐλευθερίας τοῦ καταδυναστευμένου ἀπὸ τὴ μακραιωνη δουλεία Γένους. Ἐνας λαὸς ξεχύθηκε αἰφνιδίως στὰ βουνά, τὶς πεδιάδες καὶ τὶς θάλασσες καὶ σκούπισε τὴ γῆ του ἀπὸ τὴν κατασταλαγμένη σκόνη τῆς ἀσιατικῆς βαρβαρότητας. Σὲ μία στιγμή ξύπνησαν λησμονημένες στὸν χρόνο προσδοκίες, φούντωσαν ξεθωριασμένες ἀπὸ τὰ βάσανα ἐλπίδες, ἀναβίωσαν καταπιεσμένες ἀπὸ τὴ ντροπὴ δυνάμεις. Ἔτσι, σὲ μία στιγμή ξεσηκώθηκαν ἀπὸ τὴν ταπείνωση οἱ «ραγιάδες», ξαναγεννήθηκαν μέσα στὸν τάφο οἱ ἀγωνιστές, ὑψώθηκαν μὲ γενναιότητα μπροστὰ στὸν βάρβαρο δυνάστη καὶ κάρφωσαν μὲ ὑπερηφάνεια τὸ σύνθημά τους σὲ κάθε γωνιὰ τῆς ἑλληνικῆς γῆς: «Ἐλευθερία ἢ θάνατος».

Σὲ μία στιγμή συνωστίσθηκε στὴ σκηνὴ τῶν ἱστορικῶν πεπρωμένων τοῦ Γένους ἓνα ἄπειρο πλῆθος ἐπωνύμων καὶ ἀνωνύμων ἀγωνιστῶν τῆς ἐλευθερίας, ποὺ ἔσερνε μὲ φλογερὸ πάθος τὸν πυρρίχιο χορὸ τῶν πανελλήνων κάτω ἀπὸ τὸν ἀντίλαλο τοῦ παιάνα: «Γιὰ τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστη τὴν ἀγία καὶ τῆς πατρίδος τὴν ἐλευθερία». Ἔτσι, στὸ ἱερὸ καὶ τρελλὸ αὐτὸ πανηγύρι τοῦ Ἔθνους ξαναζωντάνεψε τὸ ὄραμα γιὰ τὸν μαρμαρωμένο βασιλιά, ξαναστέγνωσαν τὰ δάκρυα στὴ θαυματουργή

* Τὸ παρὸν ἄρθρο ἀποτελεῖ ἐπεξεργασμένη μορφή ὁμιλίας μας στὸ Ἐπιστημονικὸ Συνέδριο τῆς Πανελληνίου Ἐνώσεως Θεολόγων (1982), μὲ ὀρισμένες ἀλλαγές στὴ διατύπωση γιὰ νὰ συνδεθεῖ μὲ τὴν ἐπετειακὴ ἐπικαιρότητα τῆς συμπληρώσεως 200 ἐτῶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821.

** Ὁ Βλάσιος Ἰω. Φειδᾶς εἶναι Ὀμότ. Καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

εικόνα της Παναγιᾶς και ξανάρχισε ἡ ἀτελείωτη λειτουργία τῆς Ἁγία-Σοφιάς.

Πράγματι, στὰ πρόσωπα τῶν ἀγωνιστῶν τῆς ἐλευθερίας ἀπλώθηκε μὲ μιᾶς τὸ φῶς τῆς ἐθνικῆς τους αὐτοσυνειδησίας, στὴν καρδιά τους χόρευε τρελλὸ χορὸ ἡ μεγάλη προσδοκία τοῦ Γένους, στὴ σκέψη τους σπινθηροβολοῦσε ἡ αἰώνια προγονικὴ κληρονομιά καὶ στὸ εἶναι τους ἀκτινοβολοῦσε ἡ ἤρεμη πίστη στὸν Θεὸ καὶ ἡ ἀσίγαστη νοσταλγικὴ πνοὴ τῆς ἐλευθερίας. Κάθε ἥρωας, ποὺ ἔγινε ἐπώνυμος ἢ ἔμεινε ἀνώνυμος πάνω στὴ σκηνὴ τοῦ μεγάλου ἀγῶνα, ἐνσάρκωσε μέσα του ὀλόκληρο τὸ Ἔθνος, ὅπως καὶ τὸ ἴδιο τὸ Ἔθνος ταυτίσθηκε μὲ κάθε ἐπώνυμο ἢ ἀνώνυμο ἀγωνιστὴ τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ταύτιση αὐτὴ τελεσιουργήθηκε μὲ τὴ μυστικὴ ἐκείνη μυσταγωγία, στὴ διάρκειά τῆς ὁποίας ὁ κάθε ἀγωνιστὴς ὑποθήκευσε στὸν ἀγῶνα ὀλόκληρη τὴ ζωὴ του καὶ σφράγισε τὴν πρόθυμη ὑποθήκη μὲ τὸ αἷμα του. Εἶναι λοιπὸν κοινὸ χαρακτηριστικὸ ὄλων ἐκείνων τῶν γενναίων δημιουργῶν τῆς ἐποποιΐας τοῦ 1821 ἡ κοινὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν ἱερὸ σκοπὸ τῆς Ἐθνεγερσίας, ἡ κοινὴ ἀπόφαση γιὰ τὴν ἐλευθερία ἢ τὸν θάνατο καὶ ἡ κοινὴ πίστη στὸν Θεὸ γιὰ τὸν λυτρωμὸ τοῦ Γένους. Στὸν ὑπέρτατο αὐτὸν ἀγῶνα οἱ ἀγωνιστὲς τῆς ἐλευθερίας προσέφεραν μὲ θαυμαστὴ γενναιότητα τὸ αἷμα τους, παραιτήθηκαν μὲ ἐκπληκτικὴ γενναιοφροσύνη ἀπὸ τοὺς θησαυροὺς τόσο τῆς ψυχῆς ὅσο καὶ τοῦ μόχθου τους καὶ ἀποφάσισαν τὸν ὑπὲρ ὄλων ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ ἀλλόθρησκου καὶ βάρβαρου δυνάστη.

Ἡ κίνηση λοιπὸν τῶν ἡρώων τῆς Ἐθνεγερσίας τοῦ 1821, ἡ ὁποία ἀναλήφθηκε ἀνάμεσα στὰ μεταβαλλόμενα μὲ ἐκπληκτικὴ ταχύτητα συγκλονιστικὰ ἱστορικὰ γεγονότα, εἶναι μεγαλειώδης στὴν ἀπλότητά της καὶ μοναδικὴ σὲ ἀποφασιστικὴτητα. Πράγματι, χωρὶς καμμία σωβινιστικὴ προδιάθεση, ἡ κίνηση αὐτὴ διέσπασε τὰ ὄρια τοῦ παραλόγου καὶ μετεωρίσθηκε στὰ ὄρια τοῦ θαύματος. Ἔτσι, ἓνας ξένος ἱστορικὸς παρατήρησε, μὲ χαρακτηριστικὴ μάλιστα σαφήνεια, ὅτι «τὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως εἶναι θαυμασμοῦ ἄξια, ἀλλ' ἔχουσι μίαν ἔλλειψιν: ὅτι εἶναι οὕτω μεγάλα, ὥστε δὲν θέλουσι πιστευθῆ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων»¹.

1. Ἀνώνυμος ξένος φιλέλληνας ἱστορικὸς, «Ἑλληνικὴ Νομαρχία», Πάπυρος-Larousse-Britannica, τόμ. 54, σ. 454 κ.έ.

Δέν προτιθέμεθα ἐδῶ νὰ ὑμνήσουμε τὸ σπουδαῖο αὐτὸ γεγονός, γιατί κύριος σκοπός μας εἶναι νὰ ἀναλύσουμε τὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα τὸ δημιουργήσαν μὲ μοναδική γενναιότητα καὶ μεγάλη αὐτοθυσία. Ποῖος λοιπὸν εἶναι ὁ τύπος τοῦ ἀνθρώπου ποὺ διαμορφώθηκε στὴν ἑλληνική κοινωνία κατὰ τὴν προεπαναστατική περίοδο καὶ πῶς ὁ τύπος αὐτὸς ταυτίσθηκε μὲ τὸν ἥρωα τοῦ 1821; Ποῖες εἶναι οἱ ιδεολογικὲς ζυμώσεις τῆς ἐποχῆς ποὺ καλλιέργησαν καὶ διαμόρφωσαν τὸν ἀγωνιστὴ ἐκείνο τῆς ἐλευθερίας; Πῶς ἀπὸ τὸν ραγιά τεσσάρων αἰῶνων γεννήθηκε ὁ μυθικὸς ἥρωας τῆς ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας;

Εἶναι εὐρύτερα γνωστὸν ὅτι ὁ τύπος τοῦ ἀνθρώπου τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἔχει παραμορφωθεῖ ἀπὸ τὶς ιδεολογικὲς προλήψεις ἢ καὶ προκαταλήψεις τῶν ἐρευνητῶν, οἱ ὁποῖοι, στὴν προσπάθειά τους νὰ ἐπιτύχουν μία σύμφωνη μὲ τὴν ιδεολογία τους ἐρμηνεία τῶν γεγονότων, συσχότισαν τὴ σκηνὴ τοῦ ἥρωικοῦ ἀγῶνα καὶ κακοποίησαν τοὺς ἀνθρώπινους χαρακτήρες. Πράγματι, τὰ πρόσωπα τῶν ἡρώων τοῦ 1821 διαχωρίσθηκαν αὐθαίρετα σὲ ὁμάδες γιὰ νὰ ὑπηρετήσουν, ὡς ἓνα ἀπλὸ ὑπόβαθρο, τὶς ἱστορικὰ ἀβάσιμες ἢ καὶ ἀντιφατικὲς θεωρίες τῶν διαφόρων ιδεολογιῶν τῆς ἐποχῆς. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα αὐτὸ τῶν ιδεολογικῶν αὐθαιρεσιῶν παραποιήθηκε, προκλητικὰ πολλὲς φορές, ὄχι μόνον ἡ δομὴ καὶ ἡ ἀξία τῶν γεγονότων, ἀλλὰ καὶ ἡ καθολικότητα τῆς συγκλονιστικῆς ἐκείνης μυσταγωγίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὸν ναὸ τῆς ἐλευθερίας.

Ἔτσι, ἀναζητήθηκε μία ἐπίδραση ξένων προτύπων, ὅπως λ.χ. τῆς κοινωνικῆς Ἐπαναστάσεως στὴ Γαλλία (1789), ἐνῶ προβλήθηκε καὶ ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς παιδείας τοῦ Γένους μὲ βάση τὶς νέες ιδέες τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ, ἰδιαιτέρως δὲ τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ ἐξουδετέρωνε τὴ σκοταδιστικὴ δῆθεν μεσαιωνικὴ παιδεία τοῦ Γένους γιὰ νὰ κηρυχθεῖ ἡ Ἐπανάσταση. Ὑποστηρίχθηκε ἐπίσης ἡ μέσα ἀπὸ τὴν ἀναγέννηση τῆς παιδείας ἀποδυνάμωση τῶν παραδοσιακῶν ἐθνικῶν θεσμῶν, ὅπως ἡ Ἐκκλησία, ὁ Κλῆρος, ἡ τοπικὴ διοίκηση κ.ἄ., οἱ ὁποῖοι δῆθεν δέν ἐπιθυμοῦσαν τὴν Ἐπανάσταση ἢ ὑπηρετοῦσαν τὸν ἀσιάτη δυνάστη κ.ἄ.

Κοινὸ ὅμως στοιχεῖο ὅλων τῶν τάσεων αὐτῶν στὴν ἔρευνα εἶναι ἡ συνειδητὴ ἢ ἀσυνειδητὴ ἀναφορὰ τῆς ἐθνικῆς ἐξεργέσεως τοῦ 1821 στὴν ἀνάγκη τόσο γιὰ τὴ μὀρφωση τοῦ Γένους, ἤτοι μὲ τὶς νέες ιδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὅσο καὶ γιὰ τὴ διαμόρφωση μέσα ἀπὸ τὴν παιδεία, μὲ

βάση τις ιδέες αυτές, ἐνὸς νέου τύπου ἀνθρώπου στὸν Ἑλληνισμό κατὰ τὴν προεπαναστατικὴ περίοδο. Ὁ νέος τύπος ἀνθρώπου, γαλουχημένος μὲ τις νέες ιδέες τῶν διαφωτιστῶν τῆς Δύσεως γιὰ τὴν ἐλευθερία, εἶναι δῆθεν ἐκεῖνος ποὺ ξεσηκώθηκε, προετοίμασε καὶ πραγματοποίησε τὴν ἐθνικὴ προσδοκία.

Σύμφωνα ὅμως μὲ τὴ θεώρηση αὐτή, ὁ νέος τύπος ἀνθρώπου τοῦ προεπαναστατικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἦταν ἀναγκασμένος νὰ ἀπορρίψει τις σχέσεις του μὲ τοὺς προϋπάρχοντες καθιερωμένους ἐθνικοὺς θεσμούς, νὰ διαλύσει τις παραδοσιακὲς δομὲς τῆς πνευματικῆς κληρονομιάς τοῦ Γένους καὶ νὰ ἀναδομήσει πάνω σὲ νέα ἰδεολογικὰ ἢ ἀνθρωπολογικὰ πρότυπα μία νέα κοινωνία μὲ μία νέα ἀντίληψη γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ γιὰ τὴν ἀποστολὴ του.

Ὡστόσο, στὴ συνάφεια αὐτὴ νομίζουμε ὅτι εἶναι ἀναγκαῖο νὰ διευκρινίσουμε: α) ὅτι ὁ ἐθνικοαπελευθερωτικὸς ἀγῶνας τοῦ 1821 πολὺ λίγα στοιχεῖα μπορούσε νὰ ἀντλήσει ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση (1789), ἡ ὁποία περιορίσθηκε οὐσιαστικὰ τόσο στὴν ἐσωτερικὴ κοινωνικὴ ἀναδόμηση, ὅσο καὶ στὴν κατοχύρωση τῶν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ καὶ τῶν πολιτῶν ἐναντι τῆς δυναστικῆς καταπίεσεως τῶν ἀρχουσῶν τάξεων, καὶ β) ὅτι ὁ δυτικοευρωπαϊκὸς Διαφωτισμὸς, ἐπιδιώκοντας τὴν ἀναστοιχείωση τῶν ἀρχῶν τῆς βιοθεωρίας καὶ τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ προτεινόμενου αὐτόνομου ἀνθρώπου τοῦ 18ου αἰῶνα, δὲν ἦταν ἓνα ἀδιάφορο πνευματικὸ ρεῦμα γιὰ τὴν παιδεία τοῦ Ἔθνους, ἔστω καὶ ἂν οἱ ἄκριτες προεκτάσεις του γιὰ τὴν ἐρμηγεία τῆς Ἐθνεγερεσίας τοῦ 1821 ἦσαν ἱστορικὰ ὑποθετικὲς ἢ καὶ ἀστήρικτες.

2. Ὁ ρόλος τοῦ δυτικοῦ Διαφωτισμοῦ

Ὁ δυτικοευρωπαϊκὸς Διαφωτισμὸς, ποὺ πέρασε μὲ τὸ ἔνδυμα τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ στοὺς λογίους κύκλους τοῦ Γένους ἀπὸ τὰ μέσα ἤδη τοῦ 18ου αἰῶνα, προκάλεσε ἀναντίρρητα πολλὲς καὶ σημαντικὲς ἰδεολογικὲς ζυμώσεις σὲ στενὸ ἢ καὶ σὲ εὐρύτερο κύκλο λογίων καὶ δὲν ἄφησε ἀνεπηρέαστους πολλοὺς ἀπὸ τοὺς φωτισμένους ἐκπροσώπους τοῦ Ἔθνους. Ἄλλωστε, εἶναι εὐρύτερα γνωστὸ ὅτι μέχρι τὰ μέσα σχεδὸν τοῦ 18ου αἰῶνα κύριος φορέας τῆς παιδείας καὶ τῶν πνευματικῶν ζυμώσεων τοῦ Ἔθνους ὑπῆρξε ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία ἀφ' ἐνὸς μὲν εἶχε

έπιτύχει από τη βυζαντινή ήδη περίοδο μία άρμονική και ισόρροπη σύνθεση της θεολογικής της διδασκαλίας με την κλασική παράδοση της έλληνικής φιλοσοφίας και διανοήσεως, άφ' έτέρου δέ και είχε ήδη διαμορφώσει όχι μόνον ένα σταθερό παιδευτικό ιδεώδες, αλλά και έναν ιδανικό τύπο χριστιανού ανθρώπου, ο οποίος αναδείχθηκε σε βασικό κύτταρο των δομών της κοινωνίας του έλληνικού και γενικότερα του χριστιανικού κόσμου.

Οί θεμελιώδεις έπομένως άρχές της χριστιανικής ανθρωπολογίας είχαν βαθύτατα διαποτισθεί από τις ανθρωπολογικές αντιλήψεις της κλασικής έλληνικής φιλοσοφίας και διανοήσεως, ή δέ σύνθεση αυτή είχε ήδη δοκιμασθεί για πολλούς αιώνες στην εκπαιδευτική διαδικασία του έλληνορωμαϊκού κόσμου. Το εκπαιδευτικό αυτό πρότυπο για τη δομή του χριστιανικού ανθρώπου έθεσε ή Έκκλησία ως βάση της παιδείας του δούλου Γένους και κατά τη σκοτεινή περίοδο της Όθωμανικής Κυριαρχίας. Η σύνθεση αυτή της θεολογίας της Έκκλησίας με την κλασική έλληνική διάνοηση, ή οποία καθιερώθηκε μετά από μακραίωνους πνευματικούς άγώνες στο Βυζάντιο, θεμελιώθηκε στη δημιουργική, άλληλέγγυα, ισόρροπη και γόνιμη άφομοίωση της ανθρωπολογίας και της κοσμολογίας της κλασικής αρχαιότητας από τη θεολογία των έγκρίτων Πατέρων της Έκκλησίας.

Έτσι, χάρη στη σύνθεση αυτή, ή κλασική έλληνική φιλοσοφία και διάνοηση παρέμεινε πάντοτε ένα όργανικό στοιχείο της παιδείας του Έθνους, ή οποία, ανάλογα πάντοτε με τις ευαισθησίες του και τα αίτήματα κάθε έποχής, άλλοτε στηρίχθηκε στην πλατωνική φιλοσοφία και άλλοτε στον άριστοτελισμό. Όστόσο, στη σκοτεινή περίοδο της Όθωμανικής Κυριαρχίας, ή προτίμηση έκλινε υπέρ του άριστοτελισμού, γι' αυτό και ή οργανωμένη από την Έκκλησία παιδεία του δούλου Γένους στηρίχθηκε ευρύτερα στο φιλοσοφικό αυτό σύστημα, χωρίς όμως να παραγκωνισθεί πλήρως και ή πλατωνική φιλοσοφία. Συνεπώς, με βάση τη δομή αυτή της παιδείας, ξεπεράσθηκε ή κρίσιμη περίοδος του 15ου και του 16ου αιώνα, θεμελιώθηκε δέ ή πληρέστερη αναδιοργάνωση της εκπαιδεύσεως κατά τον 17ο αιώνα και άποκαταστάθηκε κατά τον 18ο αιώνα το σταθερό παιδευτικό ιδεώδες του χριστιανού ανθρώπου στις κοινωνικές δομές του Έθνους και στην παιδεία του.

Στην κρίσιμη αυτή έποχή, ή συρρικνωμένη παιδεία του δούλου Γένους συναντήθηκε με την πρόκληση των άρχων του δυτικοευρωπαϊκού

Διαφωτισμοῦ, χάρις στή δραστηριότητα τῶν Ἑλλήνων λογίων τῆς δυτικοευρωπαϊκῆς διασποράς, τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν στὰ πανεπιστήμια τῆς Δύσεως καὶ τῶν πολυπραγμόνων καὶ φιλογενῶν πλουσίων ἐμπόρων τοῦ Γένους, οἱ ὅποιοι ἔδειχναν ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον καὶ γιὰ τὸν ἐκσυγχρονισμὸ τῆς παιδείας τοῦ δούλου Γένους. Ἡ γνωστὴ ὅμως πολυμορφία στὶς ἐκφάνσεις τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ προσέφερε στὸς ὁραματιστὲς τῆς ἀναγεννήσεως τῆς ἐθνικῆς παιδείας τὴν ιδέα τῆς διακριτικῆς ἀποδοχῆς τῶν προτύπων τῆς Δύσεως, τὰ ὁποῖα παρείχαν πολλὲς ἐναλλακτικὲς δυνατότητες προσαρμογῆς τους τόσο στὶς εὐαισθησίες, ὅσο καὶ στὰ παραδοσιακὰ κριτήρια τοῦ Γένους.

Ἀδιάφορα ὅμως ἀπὸ τὶς ἀκραίες ἢ καὶ τὶς μετριοπαθεῖς μορφές ἐκφράσεως τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ, ἡ συνάντηση τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ πνευματικοῦ ρεύματος μὲ τὴν παιδεία τοῦ Γένους λειτούργησε ὡς ἓνας καταλύτης τῶν μακραίωνων καὶ παραδοσιακῶν θεσμῶν καὶ δομῶν τῆς πνευματικῆς κληρονομίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἰδιαίτερος δὲ στὶς περιπτώσεις ἐκείνες, στὶς ὁποῖες ἡ ἐξάρτηση ἀπὸ τὸν γαλλικὸ Διαφωτισμὸ προσελάμβανε ἓναν πάγιο ἀνατρεπτικὸ χαρακτήρα ἢ καὶ ἓναν σαφῆ ἀθεϊστικὸ οἴστρο, με ἀρνητικὲς μάλιστα ἐπιπτώσεις στὴν ἀποστολὴ τόσο τῆς Ἐκκλησίας, ὅσο καὶ τῆς παιδείας.

Ὁ δυτικὸς λοιπὸν Διαφωτισμὸς ἀναδύθηκε, ὅπως εἶναι γνωστὸν, τόσο ἀπὸ τὴν πάλη τοῦ ὀρθολογισμοῦ ἐναντίον τῆς «σχολαστικῆς» θεολογίας καὶ τῆς κλασικῆς φιλοσοφίας, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ ριζικὴ ἀμφισβήτηση τῆς μορφῆς καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ παραδοσιακοῦ μεταφυσικοῦ προβληματισμοῦ στὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα. Ἡ πάλη αὐτὴ θεμελιώθηκε στὴ φιλοσοφία τοῦ γάλλου φιλοσόφου καὶ μαθηματικοῦ Καρτέσιου (R. Descartes), ὁ ὁποῖος θεώρησε ὡς κύριο θεμέλιο τῆς ἀλήθειας τὴν ἀπόδειξη καὶ τὴ σκέψη καὶ τὴν ἐλευθερία τοῦ σκεπτόμενου ἀνθρώπου (*cogito ergo sum*) καὶ γι' αὐτὸ ἀνέπτυξε μία μηχανιστικὴ καὶ ἀνθρωποκεντρικὴ θεώρηση τοῦ κόσμου. Σύμφωνα μὲ αὐτὴν, ὅλα τὰ φυσικὰ φαινόμενα μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν ἂν ἀναχθοῦν στὴν ὕλη, τὴν κίνηση καὶ τοὺς νόμους ποὺ τὰ διέπουν.

Στὸ τέλος ὅμως τοῦ 17ου αἰῶνα ὁ βρετανικὸς ντεϊσμός καὶ ἐμπειρισμὸς προώθησαν τὶς βασικὲς αὐτὲς θέσεις. Ὁ J. Locke διατύπωσε τὴν ὑπόθεση ὡς πρὸς τὸ ἂν «ἡ παντοδυναμία δὲν ἔχει προικίσει ὀρισμένα συστήματα ὕλης κατάλληλα προδιατεθειμένα μὲ μία δύναμη τοῦ

ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ τοῦ σκέπτεσθαι»². Τὴν ὑπόθεση αὐτὴ μετασχημάτισε σὲ κατηγορηματικὴ πρόταση ὁ κορυφαῖος ἐκπρόσωπος τοῦ Διαφωτισμοῦ Βολταῖρος, ὁ ὁποῖος ὑποστήριξε τὴν αὐτάρκεια καὶ τὸ ἔμφυχο τῆς ὕλης. Στὶς παραδοχὲς αὐτὲς καλλιεργήθηκαν οἱ νέες ιδέες ἀπὸ τοὺς Γάλλους ἐγκυκλοπαιδιστὲς καὶ ἀπὸ τοὺς Βρετανοὺς ἐμπειριστὲς, οἱ ὁποῖοι συνέδεσαν ἄρρηκτα τὸ πνευματικὸ ρεῦμα τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ μὲ ἓναν θεωρητικὸ ἀθεϊσμό. Ὁ συνδυασμὸς λοιπὸν τῆς καρτεσιανῆς μηχανοκρατικῆς ἀντιλήψεως τοῦ κόσμου μὲ τὸν ντεϊσμό καὶ τὸν ἐμπειρισμὸ ἔγιναν ἡ βάση ἐνὸς ἀθεϊστικοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ.

Στὸν ἄξονα αὐτὸν κινήθηκε καὶ ὁ ἰδεαλιστικὸς γερμανικὸς Διαφωτισμὸς, ὁ ὁποῖος ὑποστήριξε τόσο τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ὅσο καὶ τὴν αὐτάρκεια τῆς φύσεως, ἀποκρούοντας κάθε ἔννοια θείας ὑπερβατικότητας. Ὡστόσο, ὁ Fichte θεώρησε τὸν Θεό, μέσα στὸ πλαίσιο αὐτό, ὡς μία ἀπλή, ἐνεργητικὴ καὶ ἠθικὴ κοσμικὴ εὐταξία, γι' αὐτὸ κατηγορήθηκε ὡς ἀθεϊστῆς καὶ ἀπολύθηκε ἀπὸ τὸ πανεπιστήμιο τῆς Ίένας τὸ 1799. Μετριοπαθέστερος ὅμως ἦταν ὁ ἀθεϊσμὸς τῶν φιλοσόφων τοῦ ὑπερβατικοῦ ἰδεαλισμοῦ (Jacobi, Schelling, Hegel κ.ἄ.). Ὁ Fr. Schleiermacher συνόψισε τὴν πνευματικὴ πορεία τοῦ λουθηρανικοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ στὴν πρόταση ὅτι: «δὲν ὑπάρχει Θεὸς χωρὶς κόσμος, ὅπως ἀκριβῶς δὲν ὑπάρχει καὶ κόσμος χωρὶς Θεό»³. Ἡ πρόταση αὐτὴ κατέληξε ἀφ' ἐνὸς μὲν στὸν ἐξανθρωπισμὸ τοῦ Θεοῦ καὶ στὴ μετατροπὴ τῆς θεολογίας σὲ ἀνθρωπολογία (Feuerbach), ἀφ' ἐτέρου δὲ στὴν ἀνάγκη τοῦ «θανάτου τοῦ Θεοῦ» γιὰ νὰ μπορέσει νὰ γεννηθεῖ ὁ «ὑπεράνθρωπος» (Nietzsche).

Ἐπομένως, ὁ δυτικοευρωπαϊκὸς Διαφωτισμὸς, ἀφοῦ ξεπέρασε τὸν κοσμολογικὸ χαρακτήρα τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τὸν ἠθικὸ πρακτικὸ χαρακτήρα τοῦ ντεϊσμοῦ, προσέλαβε ἓναν ἀπόλυτο ἀνθρωπολογικὸ χαρακτήρα καὶ προέβαλε τὴν ἰδεολογικὴν βάση μιᾶς νέας βιοθεωρίας

2. «Ἴω. Λόκ», *Πάπυρος-Larousse-Britannica*, τόμ. 33, σσ. 478-484, Β. Ἴω. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τ. III, Ἀθήναι 1990, σσ. 398-399· ὁ ἴδιος, *Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο ὑπὸ τὸ Φῶς τῆς Κανονικῆς Παραδόσεως*, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2021, σσ. 50-51.

3. «Fr. Scheiermacher», *Πάπυρος-Larousse-Britannica*, τόμ. 47, σσ. 192-194· Β. Ἴω. Φειδᾶς, *Ἐκκλ. Ἱστορία*, τ. III, σσ. 404-415 καὶ 797-799.

καὶ κοσμοθεωρίας, ἡ ὁποία εἶχε μὲν ὡς κέντρο καὶ ἀπόλυτο μέγεθος τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπόρριψη κάθε ὑπερβατικοῦ Θεοῦ καὶ κάθε σχέσεώς του μὲ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμο. Εἶναι λοιπὸν εὐνόητον ὅτι ἡ πορεία τοῦ ἀθεϊστικοῦ Διαφωτισμοῦ ὀδήγησε στὴ διαμόρφωση ἑνὸς νέου ἀνθρωποκεντρώλου, ἀπαλλαγμένου ἀπὸ τὰ προγενέστερα παραδοσιακὰ σχήματα τῆς χριστιανικῆς βιοθεωρίας καὶ τῆς κλασικῆς λογικῆς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

Ἡ ἀπόρριψη ὅμως τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸν κόσμο συνεπαγόταν τὴν ἀναδόμηση τῆς κοινωνίας σὲ νέες βάσεις, στίς ὁποῖες δὲν εἶχαν πλέον ὀργανικὴ ἢ θεσμικὴ θέση οἱ φορεῖς τῆς παλαιότερης χριστιανικῆς βιοθεωρίας καὶ κοσμοθεωρίας. Ἔτσι, ἡ Ἐκκλησία καὶ ὁ Κλήρος θεωρήθηκαν ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν νέων ἰδεῶν ὡς οἱ κυριώτερες ἀπὸ τίς βασικὲς μορφὲς συντηρήσεως τῶν δομῶν μιᾶς παρωχημένης πλέον θεοκεντρικῆς σκοταδιστικῆς καὶ ἀπορριπτέας κοινωνίας. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτό, σὲ τελευταία ἀνάλυση ὁ θεωρητικὸς ἀθεϊστικὸς γαλλικὸς Διαφωτισμὸς κατέληξε σὲ μία βίαιη πρακτικὴ πολεμικῆς ἐναντίον ὅλων τῶν προγενέστερων παραδοσιακῶν θεσμῶν, ἰδιαιτέρα δὲ ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κλήρου.

3. Ὁ ρόλος τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ

Ὁ ἑλληνικὸς Διαφωτισμὸς τοῦ 18ου αἰῶνα, ὁ ὁποῖος διαμορφώθηκε ἐπιλεκτικὰ καὶ μὲ διακριτικὴ μετριοπάθεια ἐπάνω στίς βάσεις τῶν ἀρχῶν τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ, δὲν ἀπέφυγε πλήρως τίς ἀκραῖες αὐτὲς προεκτάσεις τῆς θεωρητικῆς δομῆς τοῦ ἰδεολογικοῦ συστήματος τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀλλ' ὅμως δὲν μεταφύτευσε αὐτούσιο τὸ δυτικὸ σύστημα στὰ δικά του πεδία, γιὰ νὰ ἀποφύγει μία βίαιη σύγκρουση μὲ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Ὁ ἑλληνικὸς λοιπὸν Διαφωτισμὸς, ὅπως ἐκφράσθηκε ἀπὸ τοὺς κυριώτερους ἐκπροσώπους του, τὸν Εὐγ. Βούλγαρη, τὸν Δημ. Καταρτζῆ, τὸν Ἰώσ. Μοισιόδακα, τὸν Βενιαμὶν τὸν Λέσβιο, τὸν Ἀθ. Ψαλίδα καὶ ἰδιαιτέρα τὸν Ἀδ. Κοραῆ, ἀναζήτησε μία ἰδιότυπη καὶ μετριοπαθῆ σύνθεση τῶν νέων ἰδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ μὲ τίς κεκαθαρμένες ἀπὸ κάθε δεισιδαιμονικὴ ἐπιρροή παραδοσιακῆς ἰδέας τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἤτοι χωρὶς μία βίαιη ἀνατροπὴ τῶν παλαιῶν

θεσμών και χωρίς μία αυθαίρετη γενίκευση στην απόρριψη των δομών του Γένους.

Η έκσυχροτισμένη έρμηνεία του Χριστιανισμού, με βάση τα νέα δεδομένα του δυτικού Διαφωτισμού και με μία ιδιαίτερη έμφαση στην ήθικοπρακτική του προοπτική, προσέφερε τη δυνατότητα προσλήψεως και προβολής των νέων ιδεών με κύριο γνώμονα παραδοσιακές έπιλογές. Η μετριοπάθεια όμως αυτή των Έλλήνων διαφωτιστών δεν πρέπει να θεωρηθεί άσχετη προς τις ήδη διαπιστωμένες βίαιες αντιδράσεις συντηρητικών κυρίως κύκλων, οι όποιοι θα μπορούσαν να προκαλέσουν συγκεκριμένες αντικειμενικές δυσχέρειες για την έπιβολή τους:

Πρώτον, οι ίδιοι οι έπώνυμοι Έλληνες διαφωτιστές, οι όποιοι προέρχονταν από τις τάξεις του όρθοδόξου Κλήρου, δεν είχαν χειραφετηθεί πλήρως από τις συντηρητικές αρχές της όρθοδόξου παραδόσεως στους χαλεπούς καιρούς της μεταβυζαντινής περιόδου.

Δεύτερον, το έλληνικό Έθνος δεν ήταν ακόμη πνευματικά ώριμο για να άφομιώσει τις αρχές του νέου ιδεολογικού συστήματος του γαλλικού Διαφωτισμού, γιατί ήταν έμπερίστατο σε μία μακροχρόνια σκοτεινή περίοδο, υπό άλλόθρησκο μάλιστα κατακτητή, και δεν είχε περάσει από την περίοδο της κοσμοκεντρικής Άναγεννήσεως και του άνθρωποκεντρικού Ούμανισμού της Δύσεως, κατά την όποία άποδυναμώθηκε ή θρησκευτική εύαισθησία των λαών του δυτικοευρωπαϊκού κόσμου.

Τρίτον, ή καθιερωμένη ειδικότερη πνευματική σχέση της Όρθόδοξης Έκκλησίας με το έμπερίστατο υπόδουλο Γένος δεν ήταν σχέση αντιθετική, όπως ήταν ή σχέση της Ρωμαιοκαθολικής Έκκλησίας με τις δυτικές κοινωνίες, ή όποία μάλιστα τονίστηκε με ιδιαίτερη ένταση μετά από τη διάσπαση του δυτικοευρωπαϊκού κόσμου από την προτεσταντική Μεταρρύθμιση του ΙΣΤ΄ αιώνας.

Τέταρτον, ή Όρθόδοξη Έκκλησία, ή όποία συντηρούσε την παιδεία του Γένους τόσο στη βυζαντινή, όσο και στη μεταβυζαντινή περίοδο, είχε υπό την άμεση έποπτεία και υπό τον εύνόητο έλεγχο της όλόκληρο το εκπαιδευτικό σύστημα της έποχής· γι' αυτό, παρά τη μετριοπαθή στάση των Έλλήνων διαφωτιστών έναντι των νέων ιδεών του άθείστικου γαλλικού Διαφωτισμού, ή Όρθόδοξη Έκκλησία δεν θα επέτρεπε μία άκριτη ή άνεξέλεγκτη ελεύθερη διάδοση των άκραίων θέσεών του και στα εκπαιδευτικά της ιδρύματα.

Πέμπτον, οἱ προτεινόμενες ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας διαφωτιστὲς νέες ιδέες τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ εἶχαν τὸ μειονέκτημα ὅτι δὲν ἀνέβλυσαν ἀπὸ τὶς ἐσωτερικὲς πνευματικὲς ὠδίνες τῆς πλούσιας πνευματικῆς κληρονομιάς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, γι' αὐτὸ θεωρήθηκαν ὡς ὑποπτες, καθ' ὅτι ἦσαν «ξενόφερτες». Ἄλλωστε, οἱ νέες ιδέες ἀφ' ἑνὸς μὲν προβληματίζαν τὸν δημόσιο καὶ τὸν ἰδιωτικὸ βίον τοῦ λαοῦ κυρίως μὲ τὰ κηρυσσόμενα ἐλευθεριάζοντα ἦθη, ἀφ' ἑτέρου δὲ προκαλοῦσαν ἀντιδράσεις μὲ τὴν προσβλητικὴ ἀπαξίωση τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων καὶ ἐθίμων τοῦ λαοῦ.

Ἑκτον, ὁ γαλλικὸς Διαφωτισμὸς καὶ οἱ Ἑλληνας διαφωτιστὲς ἐπεδίωξαν τὴν ὑπέρβαση τοῦ δογματικοῦ ἀριστοτελισμοῦ καὶ τὴν ὑποκατάστασή του στὴ διανόηση καὶ τὴν παιδεία μὲ τὸν ὀρθολογισμό τῶν νέων ιδεῶν τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τῶν νέων φιλοσόφων τῆς Δύσεως. Ὅστόσο, τὸ γεγονός αὐτὸ προκάλεσε τὴν ἀντίδραση ἑνὸς εὐρύτατου κύκλου Ἑλλήνων λογίων καὶ στοιχειοθέτησε μία ὀξύτατη διαμάχη στὸν χῶρο τῆς παιδείας μεταξὺ τῶν διαφωτιστῶν καὶ τῶν ἀριστοτελικῶν στὴν προεπαναστατικὴ περίοδο.

Βεβαίως, οἱ Ἑλληνας διαφωτιστὲς μπορεῖ νὰ μὴν ὑποστήριξαν συστηματικὰ τὴν προτεραιότητα τῆς φύσεως ἔναντι τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν ἀπόρριψη κάθε ὑπερβατικοῦ στοιχείου στὴ βιοθεωρία καὶ τὴν κοσμοθεωρία τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς, ἀλλ' ὅμως εἶχαν ὅπωςδήποτε κληρονομήσει τὴν τάση τοῦ ὑποβιβασμοῦ ἢ καὶ τοῦ παραμερισμοῦ τῆς παραδοσιακῆς χριστιανικῆς θεολογικῆς μεταφυσικῆς γιὰ τὴν προώθηση τῶν νέων ιδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἡ σύνδεση λοιπὸν τῆς ἐκκοσμικευμένης φιλοσοφικῆς θεωρίας τῶν Γάλλων διαφωτιστῶν μὲ τὴν κοινωνικὴ πράξη προσέλαβε μία γενικώτερη μορφή, μὲ τὴν ἀκριτὴ μάλιστα ὑποστήριξη καὶ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Συνεπῶς, οἱ δικές τους ἐπιλογές γιὰ τὴν παραδοσιακὴ χριστιανικὴ μεταφυσικὴ ἦσαν εἴτε ἀδιάφορες ἢ καὶ ἐχθρικές, ἀφοῦ ἔτειναν νὰ καλύψουν τὸν καθ' ὅλου δημόσιο καὶ ἰδιωτικὸ βίον τοῦ ἀνθρώπου, νὰ φρονηματίσουν μία ἀπείθαρχη κοινωνία καὶ νὰ μεταρρυθμίσουν ὅλες τὶς παραδοσιακὲς θεσμικὲς δομὲς ἢ ἐκφράσεις της.

Ἐπομένως, ἡ ἀντίληψη τῶν Ἑλλήνων διαφωτιστῶν ὅτι ἡ κύρια λειτουργία τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου ἦταν ἡ αὐστηρὴ κριτικὴ τῆς πράξεως τοῦ ἀτόμου ἢ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, μὲ βάση ὅμως τὶς ἐκκοσμικευμένες ἠθικοκοινωνικὲς καὶ θεωρητικὲς ἀρχές τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ,

Έκανε αδιόρατα τὰ διαχωριστικά ὄρια ανάμεσα στὴ φιλοσοφία τῶν νέων φιλοσόφων καὶ τὴν κρατικὴ ἰδεολογικὴ προπαγάνδα. Μέσα ἀπὸ τὴν παραδοχὴ αὐτῆ, ὁ γαλλικὸς Διαφωτισμὸς ἐπεδίωξε νὰ γίνῃ ἓνα ὄργανο γενικῆς παιδείας καὶ κοσμοθεωριακὸ τῆς θεμέλιο γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ αὐτόνομου καὶ λογοκρατούμενου ἀνθρωποειδώλου τῶν διαφωτιστῶν σὲ ὅλους τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς.

Ὡστόσο, ὁ ἀναπροσανατολισμὸς αὐτὸς τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ τῆς Δύσεως ἔφερε τοὺς Ἑλληνας διαφωτιστὲς σὲ μία εὐθεΐα σύγκρουση μὲ τοὺς ἀριστοτελιστὲς φιλοσόφους στὸν χῶρο τῆς παιδείας. Τὸ πλαίσιο ὅμως αὐτὸ δὲν ἄφησε ἀδιάφορη τὴν ὀρθόδοξη θεολογία, ἀφοῦ ἡ ὅλη δομὴ τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ ἦταν ὄχι μόνο κριτικὴ, ἀλλὰ πολλὲς φορὲς καὶ ἐχθρικὴ πρὸς τὸ παραδοσιακὸ πρότυπο τοῦ χριστιανοῦ ἀνθρώπου, ἦτοι τόσο τῆς κλασικῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὅσο καὶ τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας. Εἶναι ὅμως ἀναντίρρητον ὅτι μὲ τὸν ἐκκοσμικευμένο γαλλικὸ Διαφωτισμὸ δύο ἐτερόκεντροι κόσμοι εὐρίσκοντο σὲ μία διαλεκτικὴ ἀντιπαράθεση μὲ ἀπώτερο σκοπὸ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ ἑνὸς ἐπὶ τοῦ ἄλλου.

Οἱ δυσχέρειες λοιπὸν τῶν Ἑλλήνων διαφωτιστῶν νὰ ἐπιβάλουν στὴν παιδεία καὶ στὴν κοινωνία τοῦ δοκιμαζόμενου δούλου Γένους τὸ βιοθεωριακὸ καὶ κοσμοθεωριακὸ σύστημα τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ μὲ τὴν ἴδια ἄνεση, μὲ τὴν ὁποία πέτυχαν οἱ δυτικοευρωπαῖοι διαφωτιστὲς νὰ περάσουν τὶς ἀρχές τους στὴ δυτικὴ κοινωνία καὶ παιδεία, ἦσαν ἀναπόφευκτες. Ὡστόσο, προκάλεσαν πολλὲς φορὲς τὴν προκλητικὴ ἔκρηξη καὶ μερικῶν Ἑλλήνων διαφωτιστῶν ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κλήρου, ἀφοῦ οἱ ἐκπρόσωποί της θεωρήθηκαν ἀνασχετικὲς ἢ καὶ ἐχθρικὲς δυνάμεις σὲ κάθε νεωτεριστικὴ κίνηση. Τὶς ἀκραίες αὐτὲς ἐκδηλώσεις τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ ἐκφράζουν καὶ τὰ γνωστὰ στὴν πολεμικὴ γραμματεία τῆς ἐποχῆς σημαντικὰ σχετικὰ κείμενα, ὅπως ἡ *Ἑλληνικὴ Νομαρχία, ὁ Ρωσσαγγλογάλλος, ὁ Ἀνώνυμος τοῦ 1789 κ.ἄ.*

Πράγματι, κοινὰ στοιχεῖα καὶ τῶν τριῶν αὐτῶν ἔργων εἶναι ὅτι: α) εἶναι πολεμικὰ καὶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἀστήρικτα καὶ προκλητικὰ λιβελλογραφήματα ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κλήρου· β) ἔχουν ὡς κύρια πρότυπα ὄχι μόνο τὴν δομὴ τους, ἀλλὰ καὶ στὸ περιεχόμενο, ἐπιλεγμένες ξένες ἀκραίες περιπτώσεις, οἱ ὁποῖες χρησιμοποιήθηκαν σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς μορφές τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ· γ) καλύπτονται πάντοτε, γιὰ προφανῶς εὐνόητους λόγους, ἀπὸ τὴν

ἀνωνυμία τῶν συγγραφέων τους γιὰ νὰ μὴ συνδεθοῦν καὶ ἐπικριθοῦν τὰ πρόσωπά τους γιὰ τὸ ἀβάσιμο ἢ πλασματικὸ περιεχόμενον τῶν κειμένων τους ἀπὸ τὴν κοινωνία· δ) ἔχουν ὡς κύριο καὶ κοινὸ στόχο τόσο τὴν κατασπίλωση τοῦ Κλήρου καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ὅσο καὶ τὴν ἐξουδετέρωση τῆς παραδοσιακῆς ἐπιρροῆς τους στὴν κοινωνία τοῦ δούλου Γένους· ε) ἐπιδίδωκαν γενικώτερα τὴν ἀποθεσμοποίηση τοῦ δημόσιου ἐθνικοῦ βίου, σύμφωνα μὲ τὶς ἀναζητήσεις τοῦ ἀθεϊστικοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀξιοποιώντας τὴ δυσφορία τόσο γιὰ τὶς πραγματικὲς ἢ ὑποθετικὲς, μερικὲς ἢ γενικώτερες καταχρήσεις κορυφαίων κυρίως ἐκπροσώπων τῆς Ἐκκλησίας, τῶν λογίων Φαναριωτῶν, τῆς κοινοτικῆς διοίκησης τοῦ δούλου Γένους κ.ἄ.

Ὑπὸ τὴν προοπτικὴ λοιπὸν αὐτῆ, ὁ λόγος, ὁ ἀντίλογος καὶ ὁ διάλογος τῶν ποικίλων καὶ ἀντιφατικῶν πνευματικῶν, φιλοσοφικῶν καὶ ἰδεολογικῶν αὐτῶν τάσεων στίς παραμονὲς τῆς Ἐθνεγερασίας τοῦ 1821 προσέφεραν μίαν ἀξιόλογη εἰκόνα τῶν σημαντικῶν πολύπτυχων ἰδεολογικῶν ζυμώσεων τοῦ Γένους. Στίς ἰδεολογικὲς αὐτὲς ζυμώσεις ἀντιπαρατάχθηκαν βασικὰ ὁ μετριοπαθὴς καὶ προσαρμοσμένος στὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα ἑλληνικὸς Διαφωτισμὸς, ὁ ἀμιγῆς ἀθεϊστικὸς γαλλικὸς Διαφωτισμὸς τῆς Δύσεως, ἡ παραδοσιακὴ κλασικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἑλληνισμοῦ, μὲ κύριους ἐκπροσώπους τῆς τὸν ἀριστοτελισμὸ καὶ τὴ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ δύο πρῶτες τάσεις, δηλαδὴ ὁ ἑλληνικὸς καὶ ὁ ἀθεϊστικὸς Διαφωτισμὸς, ἀναζητοῦσαν τὴν ὑποκατάσταση τῆς βιοθεωρίας καὶ τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ ἐμπερίστατου δούλου Γένους, οἱ ὁποῖες εἶχαν στηριχθεῖ στὴν ἀρμονικὴ σύνθεση τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας μὲ τὴ χριστιανικὴ θεολογία, τῶν δύο τελευταίων δηλαδὴ τάσεων. Πράγματι, γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ἤδη ἀναφέραμε, ὁ ἀθεϊστικὸς Διαφωτισμὸς δὲν μπόρεσε νὰ διεισδύσει στὰ σπλάγχνα τῆς παιδείας τοῦ δούλου Γένους. Ἔτσι, περιορίσθηκε οὐσιαστικὰ σὲ μίαν λόγια θεωρητικὴ ἢ πλασματικὴ διαλεκτικὴ τόσο γιὰ τὶς δομὲς τῆς παιδείας, ὅσο καὶ γιὰ τὴ θέση τῶν νέων ἰδεῶν τῶν νέων φιλοσόφων τῆς Δύσεως στὴ ζωὴ καὶ τὴν παιδεία τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Συνεπῶς, οἱ Ἑλληγες διαφωτιστές, οἱ ὁποῖοι συγκλονίσθηκαν ἀπὸ τὴ συνάντησή τους μὲ τὸν πολύμορφο δυτικὸ Διαφωτισμὸ, δὲν μπόρεσαν νὰ κάνουν ἠθικο-κοινωνικὴ πράξη τοῦ λαοῦ τῆ δικῆ τους μετριοπαθῆ

φιλοσοφική ιδεολογία, γιατί οι θεσμικά οργανωμένες και συνειδησιακά ριζωμένες στην ψυχή του Έλληνισμού παραδοσιακές θρησκευτικές δομές και εκφράσεις της κοινωνίας και της παιδείας έμειναν ουσιαστικά απρόσβλητες από τα άκραία ή και προκλητικά νεωτεριστικά κηρύγματα των νέων φιλοσόφων. Οι βεβιασμένες όμως διακηρύξεις τους έναντίον της κλασικής έλληνικής φιλοσοφίας, έναντίον της Θρησκείας γενικώτερα και της Όρθόδοξης Έκκλησίας ειδικώτερα και έναντίον των καθιερωμένων θεσμών και παραδόσεων του Έθνους περιόρισαν τις δυνατότητες έπηρεασμού της λαϊκής βάσεως από τις νέες ιδέες των Έλλήνων διαφωτιστών, άφοϋ θεωρήθηκαν «ξένες» ή και ύποπτες τάσεις ή προτάσεις, οι δέ φορείς τους ως άφελείς, ιδιοτελείς ή και συνεπαρμένοι από μία άκριτη και κούφια «ξενομανία».

4. Ο ρόλος των αγωνιστών στον άπελευθερωτικό Άγώνα

Το κρίσιμο έρώτημα για τις ιδεολογικές ζυμώσεις των νέων ιδεών όλων των μορφών του δυτικού Διαφωτισμού στην προεπαναστατική περίοδο ήταν εκείνο που συνδέεται άμεσα με το ιστορικό γεγονός της Έλληνικής Έπανάστασης. Ποία λοιπόν ήταν η επίδραση των ιδεολογικών αυτών ζυμώσεων για την προετοιμασία ή την κήρυξη της Έπανάστασης του 1821; Τί προσέφερε σε αυτή κάθε μία από τις τάσεις αυτές; Ποιο μητρικό φίλτρο γέννησε, γαλούχησε και διαμόρφωσε τους γενναίους αγωνιστές της Έπανάστασης; Ποία ήταν τα σοβαρά προβλήματα για την άμεση κήρυξη της Έπανάστασης;

Η άπάντηση στα σημαντικά αυτά έρωτήματα είναι σύνθετη, μετὰ τις γενόμενες ήδη διαπιστώσεις. Άλλωστε, στο θεωρητικό πεδίο, ή αναφορά του γαλλικού Διαφωτισμού στην ήθικοκοινωνική πράξη με τη νέα λογική των νέων ιδεών παρέμεινε, όπως είπαμε, ένα έξαιρετικό προνόμιο μόνο των προνομιούχων λογίων κύκλων του Γένους, άλλ' όμως δέν πέτυχε να διεισδύσει στην παιδεία και στον λαό. Όστόσο, αν θεωρούσαμε ως μία δυνατή έπιτυχία την προσπάθεια των Έλλήνων διαφωτιστών να περάσουν στην παιδεία όρισμένες από τις νέες ιδέες των δυτικοευρωπαϊών φιλοσόφων, τότε ποία θα ήταν θεωρητικά ή μορφή της πορείας του Γένους προς την Έπανάσταση; Είναι άναντίρρητο το

γεγονός ότι ἡ πορεία πρὸς τὴν Ἐπανάσταση θὰ ἦταν ὅπωςδήποτε βραδεῖα, ἀφοῦ, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, ὁ δυτικὸς Διαφωτισμὸς, καίτοι ἀπέριψε τὸν θεωρητικὸ ἀριστοτελισμὸ, ἐν τούτοις δὲν ἀγνόησε τὴν ἀριστοτελικὴ λογικὴ στὶς δομὲς τοῦ ὀρθολογιστικοῦ φιλοσοφικοῦ τοῦ συστήματος.

Πράγματι, μετὰξὺ τῆς ἀριστοτελικῆς λογικῆς καὶ τῆς λογικῆς τῶν νέων φιλοσόφων τῆς Δύσεως ὑπάρχει μία βαθύτατη σχέση καὶ ἐξάρτηση ὄχι μόνον μορφῆς, ἀλλὰ καὶ περιεχομένου. Ὡστόσο, ἡ ἀναφορὰ τῶν ἀρχῶν τῆς νέας φιλοσοφίας στὴν ἠθικοκοινωνικὴ πράξη κάνει στενώτερη καὶ τὴ σχέση τοῦ ὀρθολογισμοῦ μὲ τὴ βιοθεωρία καὶ τὴν κοσμοθεωρία τοῦ περιέργου καὶ ἀνήσυχου ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς, ὁ ὁποῖος ἔπρεπε νὰ ἐπανατοποθετηθεῖ στὴ νέα δομὴ τῆς κοινωνίας, μὲ μόνον μάλιστα γνώμονα τὸν προτεινόμενο αὐτοδύναμο ὀρθὸ λόγο τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν λοιπὸν ὁ ἑλληνικὸς Διαφωτισμὸς εἶχε ἐπιτύχει νὰ ἐπιβάλλει πράγματι στὴν κοινωνία τοῦ δούλου Γένους τὸ ἀνθρωποεἶδωλο τοῦ δυτικοῦ Διαφωτισμοῦ, τότε θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε, ὑπὸ μία ὑποθετικὴ συλλογιστικὴ λογικὴ, ὅτι θὰ ἦταν πολὺ δύσκολη ἡ ἄμεση κήρυξη τῆς Ἐπαναστάσεως τὸ 1821.

Ἄλλωστε, μία λογικὴ προσέγγιση τοῦ θέματος θὰ προϋπέθετε ἀπαραιτήτως γιὰ τὴν κήρυξη τῆς Ἐπαναστάσεως μία «λογικὴ» ἀναλογία ὄχι μόνον τῆς κατάλληλης παιδείας, ἀλλὰ καὶ τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῶν ὑποδούλων καὶ τῶν κατακτητῶν. Εἶναι ὅμως εὐνόητον ὅτι ἡ κήρυξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως θὰ μπορούσε πράγματι νὰ θεωρηθεῖ ὡς τὸ σημαντικώτερο πολιτικὸ καὶ διπλωματικὸ γεγονός τοῦ 19ου αἰῶνα στὴν Εὐρώπη, ἀφοῦ οἱ Μεγάλαι Δυνάμεις στὸ Συνέδριο τῆς Βιέννης (1815) εἶχαν ἀπαγορεύσει αὐστηρῶς ὅποιονδήποτε ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα λαοῦ, χωρὶς μάλιστα τὴ συναίνεσή τους, ἐναντίον ὁποιουδήποτε μονάρχου τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, στὶς ὁποῖες συμπεριλαμβανόταν καὶ ὁ ἀδύναμος σουλτάνος τῆς Τουρκίας.

Προφανῶς, οἱ Ἕλληνες διαφωτιστές, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι λόγιοι, ἀγνοοῦσαν τὶς ἀποφάσεις αὐτές· γι' αὐτὸ ἐπέμεναν ὅτι ἔπρεπε νὰ προετοιμασθεῖ συστηματικὰ ἡ κήρυξη τῆς Ἐπαναστάσεως ὄχι μόνον μὲ τὴ συγκρότηση ἐνὸς ἀξιόμαχου στρατοῦ, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς μορφωτικῆς στάθμης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Συνεπῶς, ἀκόμη καὶ οἱ διαπρεπεῖς μετριοπαθεῖς Ἕλληνες διαφωτιστές, ὅπως λ.χ. ὁ Ἄδ.

Κοραῆς, πίστευαν, με βάση μάλιστα τις αρχές της λογικής των νέων ιδεών του γαλλικού Διαφωτισμού, όχι μόνον ότι το Γένος δὲν ἦταν ἀκόμη ἔτοιμο γιὰ τὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα, ἀλλὰ καὶ ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ προετοιμασθεῖ προηγουμένως πνευματικὰ μὲν μετὰ τὴν παιδεία, στρατιωτικὰ δὲ μετὰ τὴν κατάλληλη ὀργάνωση ἑνὸς ἀξιόμαχου στρατοῦ, προτοῦ ξεσηκωθεῖ ἐναντίον τοῦ βάρβαρου δυνάστη.

Στὸ ιδεολογικὸ ὄμως αὐτὸ πλαίσιο, ὁ Ἄδ. Κοραῆς τοποθετοῦσε χρονικὰ τὴ δυνατότητα κηρύξεως τῆς Ἐπαναστάσεως σὲ πολὺ μεταγενέστερο χρόνο, γι' αὐτὸ δὲν ἦταν βέβαιος ὅτι αὐτὴ θὰ συνέπιπτε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του. Ὑπὸ τὴν προοπτικὴ λοιπὸν αὐτῆ, τὸ ἀνθρωποεἶδωλο τῶν Ἑλλήνων διαφωτιστῶν ἔδινε μία ἀπόλυτη προτεραιότητα στὸν ὀρθὸ λόγο ἐναντι τοῦ λόγου τῆς πίστεως καὶ ἀξιολογοῦσε τὴν προσωπικὴ, τὴν κοινωνικὴ καὶ τὴν ἐθνικὴ του παρουσία μετὰ ἀπόλυτο κριτήριον τὴ νέα «λογικὴ» τῶν νέων ιδεῶν τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἡ ἰδιαίτερη ἐπομένως εὐαισθησία τῶν Ἑλλήνων διαφωτιστῶν κρινόταν ἀπαραίτητη ὄχι μόνον γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἀπελευθέρωση, στὸ πλαίσιο ὄμως τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς ἐθνικῆς τους ἀνεξαρτησίας καὶ ἐλευθερίας, ἡ ὁποία ἀποτυπώθηκε μετὰ ἔμφαση στὴ σχετικὴ γραμματεία τῆς ἐποχῆς.

Ἀλλὰ ἡ εὐαισθησία αὐτὴ ἔθετε ὡς προϋπόθεση γιὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ Γένους τόσο τὴν κατάλληλη μὀρφωση, ὅσο καὶ τὴν κατάλληλη προετοιμασία του, ἀφοῦ οἱ Ἑλληνες διαφωτιστῆς δὲν πίστευαν, ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ Φαναριῶτες, ὅτι τὸ Ἔθνος ἦταν ψυχολογικὰ ἔτοιμο καὶ στρατιωτικὰ ἀξιόμαχο γιὰ νὰ ἀναλάβει τὸν ὑπὲρ πάντων ἀπελευθερωτικὸ του ἀγῶνα. Ἡ λογικὴ λοιπὸν βάση ἀξιολογήσεως τῶν ἀντικειμενικῶν δυνατοτήτων μιᾶς ἄμεσης κηρύξεως τῆς Ἐπαναστάσεως δὲν ἦταν πλέον δυνατόν νὰ ἀγνοήσῃ τις συνέπειες τῆς διαφορᾶς δυνάμεων σὲ ἕναν τόσο ἐπικίνδυνον ἀγῶνα ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἀναλογίας δυνάμεων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἀνύπαρκτης κατάλληλης ὀργανώσεως τῆς πολεμικῆς προετοιμασίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Σύμφωνα ὄμως μετὰ τις ἀρχές τῆς ἀνθρώπινης λογικῆς, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὰ πρόσφατα κριτήρια τῆς ὀδυνηρῆς ἐμπειρίας τοῦ παρελθόντος [«Ὁρλωφικά» (1770)], ὑποστηριζόταν εὐλόγως ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναβαπτισθεῖ πνευματικὰ μέσα ἀπὸ τοὺς θεσμοὺς τῆς παιδείας καὶ νὰ προετοιμασθεῖ κατάλληλα γιὰ τὸν ἀπελευθερωτικὸ

ἀγῶνα ἐναντίον ἑνὸς βάρβαρου δυνάστη. Ἐν τούτοις, ἡ λογικὴ αὐτὴ βία, ποὺ μορφοποιήθηκε κυρίως ἀπὸ τὶς ἰδεολογικὲς ἀρχὲς τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ, συγκλονίσθηκε ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς ἄμεσης κηρύξεως τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.

Ἡ πίστη λοιπὸν τοῦ Γένους στὴν ἐλευθερία καὶ στὰ ἱστορικὰ πεπρωμένα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὰ ὁποῖα εἶχαν ἰδιαίτερα ἐξαρθεῖ καὶ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας διαφωτιστές, ξεπέρασε τὶς εὐλογεῖς λογοκρατικὲς ἐκτιμήσεις, τὶς συλλογιστικὲς πιθανολογήσεις καὶ τὶς λογικὲς ἐπιφυλάξεις τοῦ Ὁρθολογισμοῦ, ἀφοῦ ἡ ἔξαρση τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐθνικῆς αὐτοσυνειδησίας δὲν ὑπῆκουσε σὲ κανόνες τῆς ἀνθρώπινης λογικῆς. Ἔτσι τὸ Ἔθνος, ἐξαγνισμένο μὲ τὴν πείρα τῶν μακροχρόνιων δοκιμασιῶν τῆς δουλείας καὶ ὑπερήφανο γιὰ τὴν ἐθνικὴ καὶ τὴ θρησκευτικὴ του ταυτότητα, ὑψώθηκε σύσσωμο μπροστὰ στὸν βάρβαρο κατακτητὴ, μὲ μοναδικὸ μάλιστα σκοπὸ τὴν ἀνάκτηση τῆς πολυπόθητης ἐθνικῆς του ἐλευθερίας.

Ἐπομένως, σὲ αὐτὴν τὴν ὁμόθυμῃ Ἐθνεγερεία, οἱ διάφοροι πνευματικοὶ φορεῖς τοῦ Ἔθνους λησμόνησαν τὶς φιλοσοφικὲς τους προλήψεις ἢ τὶς ἰδεολογικὲς τους ἀντιθέσεις καὶ συστρατεύθηκαν, μὲ μία ὑπέροχη μάλιστα ὁμοψυχία, στὸν τιτάνιο ἀγῶνα, στὸν ὁποῖο πρωταγωνιστὴς ὑπῆρξε ὁλόκληρος ὁ ἀνὰ τὴν οἰκουμένη Ἑλληνισμός. Οἱ λόγοι διαφωτιστές, οἱ ἀριστοτελικοὶ φιλόσοφοι, οἱ φαναριῶτες λόγοι καὶ ὁ εὐλαβὴς κληρὸς ὑποτάχθηκαν πλήρως στὴν ὑπέρτατη αὐτὴ βούληση τοῦ Γένους, τὸ ὁποῖο ἐδονεῖτο σύγκορμο ἀπὸ τὴ νοσταλγία τοῦ ὁράματος τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀπὸ τὴν πηγαία καὶ ἀνεξάντλητη πίστη στὴν ἱστορικὴ του μοῖρα. Ἀντίθετα λοιπὸν πρὸς κάθε λογοκρατικὴ ἀντίθεση τῶν Ἑλλήνων διαφωτιστῶν, ὁ Ἑλληνισμὸς ξεσηκώθηκε τὸ 1821, μὲ ὁλόθυμῃ μάλιστα αὐτοθυσία, «γιὰ τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστη τὴν ἀγία καὶ τῆς πατρίδος τὴν ἐλευθερία».

Συνεπῶς, οἱ αὐθεντικοὶ ἀνθρώπινοι χαρακτήρες τῶν ἡρώων καὶ τῶν ἀγωνιστῶν τῆς συγκλονιστικῆς ἐκείνης ἐθνικῆς ἐποποιίας δὲν ἦσαν ὅπως ἴσως ἴδωμεν ἰδεολογικὰ ἀντίτυπα τῶν ἀνθρωποειδῶλων τοῦ λογοκρατούμενου δυτικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἡ ἀληθινὴ τυπολογία τοῦ Ἑλληνα ἀγωνιστῆ στὸν ὑπέρτατο ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα τοῦ 1821 βγῆκε μέσα ἀπὸ τὸ ἔμφυτο καὶ διαχρονικὸ φρόνημα τοῦ εὐλαβοῦς λαοῦ, τὸ ὁποῖο δὲν προϋπῆρχε, ἀλλὰ γεννήθηκε μέσα ἀπὸ τὸν ἀγῶνα. Βεβαίως,

ο αγωνιστής δεν είναι μία υπερβατική προσωπικότητα, ἀλλ' ὅμως χαρακτηρίζεται ἀπὸ ὅλα τὰ προτερήματα καὶ ἀπὸ ὅλες τὶς ἀδυναμίες ἑνὸς λαοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν συλλογίζεται, ὅπως οἱ λόγιοι διαφωτιστές, ἀλλὰ μετέχει πρόθυμα, ὀλόθυμα καὶ ἀπροϋπόθετα στὸν ἀγῶνα, δὲν κυριαρχεῖ πάνω του ἡ λογικὴ ἀλλὰ ἡ πίστη στὰ πεπρωμένα τοῦ Γένους, δὲν διαχωρίζεται ἀλλὰ ταυτίζεται μὲ τὸν λαό.

Πράγματι, σὲ αὐτὴν τὴν ἱερὴ μυσταγωγία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνεγερσίας, ἡ ὁποία κινήθηκε στὰ ὄρια σχεδὸν τοῦ παραλόγου, τῆς ἀκλόνητης πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδας, λειτουργοὶ ἦσαν ὀλόκληρος ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ὄχι μόνον μερικὰ διακεκριμένα καὶ ὀρισμένα μεγαλόπνοα πρόσωπα. Ἄλλωστε, σὲ ἕναν τόσο δύσκολο ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα, ὁ μὲν λαὸς πρῶτα πιστεύει καὶ ἀποφασίζει καὶ μετὰ βλέπει τοὺς καρποὺς τοῦ ἀγῶνα του, ἐνῶ οἱ φωτισμένοι λόγιοι τοῦ Διαφωτισμοῦ πρῶτα θέλουν νὰ βλέπουν τοὺς καρποὺς καὶ μετὰ νὰ ἀποφασίσουν γιὰ τὸν ἀγῶνα.

Ὑπὸ τὴν προοπτικὴ ὅμως αὐτῆ, μέσα ἀπὸ τὸν ἀγῶνα οἱ ἀγρότες ἢ οἱ ποιμένες, οἱ ὁποῖοι σάρκωναν μὲ τὴ ζωὴ τους τὶς παραδοσιακὲς ἐλπίδες τοῦ Ἔθνους, ἀνεδείχθησαν σὲ ὑπέροχους στρατηγούς καὶ οἱ ἀπλοὶ ναῦτες σὲ ἐμπειρότατους ναυάρχους, οἱ ὁποῖοι ἠγγήθησαν μὲ μοναδικὴ αὐταπάρνηση καὶ αὐτοθυσίᾳ σὲ ὅλες τὶς δύσκολες στιγμὲς τοῦ ἀγῶνα τόσο στὴν ξηρὰ ὅσο καὶ στὴ θάλασσα. Πράγματι, ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, ὁ Κ. Κανάρης καὶ τόσο ἄλλοι μεγάλοι ἥρωες τῆς Ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας, δὲν ζυμώθηκαν βεβαίως μὲ τὶς ιδεολογικὲς ζυμώσεις τῶν νέων ιδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ τοῦ 18ου αἰῶνα, ἀλλ' ὅμως ἐνσάρκωσαν μέσα τους τὴ διαχρονικὴ ψυχὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπως αὐτὴ εἶχε διαμορφωθεῖ μέσα ἀπὸ τὶς παραδοσιακὲς ἀρχὲς τῆς ἐλληνορθόδοξης παράδοσης.

Ἡ ὀρθολογιστικὴ λοιπὸν ἀξιολόγηση τόσο τῶν ἀναγκαίων προϋποθέσεων, ὅσο καὶ τῶν πιθανῶν δυνατοτήτων γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ ὑπέρτατου ἀγῶνα δὲν βρῆκε χῶρο στὸν νοῦ τοῦ ξεσηκωμένου Γένους. Πράγματι, στὴν παλλόμενη ἀπὸ τὴν πίστη καὶ τὴν ἐλπίδα καρδιὰ τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 1821 ξεπεράστηκαν τόσο οἱ εὐλόγες ἐπιφυλάξεις, ὅσο καὶ οἱ λογικοὶ ὑπολογισμοί. Ἄλλωστε, ἐκεῖ πού μπορεῖ νὰ φθάσει ἡ δύναμη τῆς καρδιάς δὲν μπορεῖ νὰ φθάσει ποτὲ ἡ δύναμη τοῦ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ αὐτὴ εἶναι ἡ διαφορὰ τοῦ ἀγωνιστῆ ἀπὸ τὸν διανοούμενο. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτό, τὸ Ἔθνος σύσσωμο, μὲ μόνον ὁδηγὸ τὴν πίστη του στὸν Θεὸ καὶ στὰ ἱστορικὰ πεπρωμένα του, βάδισε

ἀποφασιστικά τὸν παράλογο δρόμο τῆς θυσίας γιὰ νὰ κατακτήσει μὲ τὸν ἀγῶνα του «ἢ τὴ νίκη ἢ τὴ θανά».

Συνεπῶς, ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὁ ὁποῖος ἐνσάρκωσε μέσα του τὴν ψυχὴ τοῦ Ἑθνους, εἶναι ὁ ἴδιος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος γεννήθηκε, γαλουχήθηκε, μορφοποιήθηκε καὶ ἀνδρώθηκε στοὺς σκοτεινοὺς αἰῶνες ἀπὸ τὴν παιδεία καὶ τὴ διδασχὴ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Ἐπομένως, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ χριστιανὸς ἄνθρωπος τῆς ἑλληνορθόδοξης παραδόσεως, ποὺ ἀποδέσμευσε αἰφνίδια τὴ θερμουργὸ καὶ θαυματουργικὴ δύναμη τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδας· εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ραγιάς, ποὺ ἐνεργοποίησε τίς ἀδρανοποιημένες δυνάμεις του· εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος τῆς νοσταλγικῆς προσδοκίας, ποὺ ἐπωμίσθηκε σὲ μία κρίσιμη στιγμή ὅλη τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἐκπλήρωσή της· εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐλευθερίας, ποὺ γιὰ αἰῶνες γαλουχήθηκε μὲ τὸ ὄραμά της στὸ διαχρονικὸ παλλάδιο τοῦ Ἑθνους, τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία.

SUMMARY

The Greek Revolution of 1821 and the ideological ferments of the *Genos*

By Vlasios Pheidias, *Prof. Em.*
National and Kapodistrian University of Athens

The Greek Revolution of 1821 was obviously the most significant ethnic and diplomatic event of the nineteenth century, because on the one hand, the victorious in the Napoleonic wars Great Powers of England, Russia, Prussia and Austria constituted a Holy Alliance in the Conference of Vienna (1815) for the imposition of peace in Europe, and on the other hand, because they unanimously agreed not to encourage ethnic-liberational mobilizations, certainly without the preceding and necessary consent of the Great Powers.

Surely, Hellenism's vision of emancipation from the yoke of the barbarous and religiously foreign dynasty remained alive or even necessary, despite the tragic consequences of the recent Orloffic (1770) and enthusiastic Revolution of Alexander Ypsilanti in the Danubian lands,

and even though Turkey was included in the Great Powers, although it continued to be the sick man of Europe. Besides, neither the prominent Greek representatives of the French Enlightenment regarded that time ripe or the Greek people ready to proclaim the Revolution, since they regarded as necessary not only the correlation of military strength, but also the correlation of education of the Greeks.

On the other hand, the Greek people felt that they were ready to realize the vision of Revolution and that the time was suitable for their revolt “for Christ’s holy faith and the Fatherland’s liberation”. In addition, in contrast to the representatives of the ideology of the Enlightenment, who sought first to see and then to act, the devout Greek people had already prepared themselves to act and to live their vision, undergoing whatever sacrifice, irrespectively of the ideological ferment of their ethnic identity.

Consequently, the great contribution of the Church for the success of the Greek Revolution was decisive, not only because she was eager to support economically the struggle for liberation by handing over the property of her monasteries, but also because she provided for the Revolution human persons who were ready to sacrifice themselves “*for Christ’s holy faith and the Fatherland’s liberation*”.